

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ЯК ЧИННИК ДЕМОКРАТИЧНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ

Кіндратець О.М. (м. Запоріжжя)

Анотації

Стаття присвячена вивченню проблем політичної культури. В статті розглядаються особливості політичної культури сучасного українського суспільства. Труднощі із становленням розвинутої, консолідованої демократії в Україні пояснюються не сформованістю демократичної політичної культури. Розглядаються цінності, які виступають мотиваційною базою політичної культури. Особлива увага приділяється аналізу цінностей порядку. Доводиться, що залучення громадян до процесу прийняття рішень є умовою формуванню демократичної культури.

The article by deals with the problem of political culture. In article consider the features of political culture of modern Ukrainian society. With becoming of the developed, consolidated democracy in Ukraine are explained difficulties by formed of democratic political culture. Values are considered, which come forward motivation base of political culture. The special attention is spared to the value of order. It is had, that bringing in of citizens to the process of acceptance of decisions is a condition to forming of democratic culture.

Ключові слова

ПОЛІТИЧНИЙ ПРОЦЕС, ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА, ПОЛІТИЧНА СУБКУЛЬТУРА, ЦІННОСТІ, ПОЛІТИЧНІ МІФИ

Вступ

При відсутності готовності людей прийняти демократичні принципи, нав'язані їм політичні інститути не зможуть функціонувати. На це звертають увагу політиків вчені, які досліджують трансформаційні процеси в Україні. Культура виступає своєрідним інформаційним фільтром суспільства.

Зміни економіки, суспільно-політичного устрою мають поєднуватись із змінами в політичній культурі. Дехто з вчених культуру ставив на перше місце. М.Драгоманов вважав, що революція вимагає культурних змін, тому що без них вона неможлива.

Україна за конституцією демократична держава. Без демократичної культури неможливе формування розвинутої демократії. Демократична політична культура визначає характер політичного процесу.

Слід зауважити, що політична культура народу неоднорідна. Перш за все, існує відмінність політичної культури еліти і політичної культури народу, а також відмінності політичної культури різних вікових груп, регіонів, представників різних релігійних сповідань тощо. Існування різних субкультур є цілком природним явищем в будь-якій державі. У

транзитивному суспільстві відмінності субкультур більш помітні в результаті перехідного стану суспільства. У таких суспільствах старі уявлення, цінності, норми конкурують із новими. Всі проблеми і недоліки нового устрою консерватори пояснюють змінами суспільства. Консенсус в такому суспільстві досягти важко, а тому часто виникають кризи, порушується політична стабільність.

Мета статті:

- виявити особливості сучасних уявлень про політичну культуру;
- визначити специфіку політичної культури українського народу;
- показати перспективи формування демократичної культури українського суспільства;

Обговорення проблеми

З часів появи концепції політичної культури всередині 1950-х років, з'явилось багато робіт присвячених вивченню цього феномена. Найбільш відомими є роботи Г.Алмонда, С.Верби, Л.Пай, К.Бойме, Г.Пауелла, Л.Даймонда.

Політична культура, за визначенням Л.Даймонда, - це властиві певному народові погляди, настанови, цінності, ідеали, оцінки політичної системи своєї країни та своєї ролі у цій системі. Л. Даймонд відмічав, що говорити про політичну культуру нації можна, якщо розуміти її як суміш чи рівновагу різних субкультур в межах однієї країни; різниця між основними культурними стереотипами часто більша в межах однієї нації, аніж між ними [1, с. 884, 885]. Часто політичну культуру розглядають як сукупність політичних позицій, або ж розглядають політичну культуру через поведінку суб'єктів політики. Нині існує різна типологія політичної культури (патріархальна, підданська, активістська, громадянська, демократична, тоталітарна і т.д.). Особливе місце в цій класифікації політичних культур займає виділення західного і східного типів політичної культури. Дослідження цих двох типів політичної культури набуває особливої актуальності в умовах глобалізації, міжцивілізаційних конфліктів. Вивчення особливостей політичної культури українського народу дасть можливість зрозуміти, до яких із цих двох типів культури – західного чи східного - тяжіє політична культура України. Хоча Україна є європейською державою, але часто дослідники звертають увагу на відмінність політичної культури українського народу від тієї, яка притаманна європейським народам. Ця відмінність проявляється перш за все в ставленні до законів (низька законослухняність), до політичної еліти, влади (не раціональне ставлення, а емоційне) тощо. Соціологічні дослідження показують, що все ще зберігається тяжіння українців до авторитарного стилю управління. Можливо, саме ця особливість політичної культури українського народу робить перехід до розвинутої демократії таким складним і затяжним.

В контексті аналізу особливостей західного і „незахідного” політичного процесу Л.Пай дає можливість виявити особливості політичної культури різних країн світу. Л.Пай називає наступні

особливості і закономірності „незахідного” політичного процесу: В незахідних суспільствах політична сфера не чітко відділена від суспільних і особистих взаємовідносин; політичні партії зазвичай виступають представниками певного світогляду, певного способу життя; велика кількість різних клік є характерною рисою незахідного політичного процесу; особливості політичної лояльності надають лідерам політичних груп незахідних суспільств досить високу міру свободи у виборі як довготривалої, так і короткострокової стратегії; опозиційні партії і еліти, що претендують на владу, часто стають ініціаторами революційних рухів; для незахідного політичного процесу характерна відсутність інтеграції його учасників, що є похідною відсутності єдиної системи комунікації в суспільстві; незахідний політичний процес відрізняється високими темпами рекрутування нових політиків; для незахідного політичного процесу характерні серйозні відмінності в політичних уподобаннях різних поколінь; немає єдиної думки з приводу легітимності цілей і засобів політичних дій; процес прийняття політичних рішень в незначній мірі залежить від інтенсивності і масштабності політичних дискусій; дуже висока взаємозаміна політичних ролей; наявність порівняно малої кількості організованих груп інтересів, що володіють певною функціональною роллю; лідери намагаються бути популярними у всього суспільства, не поділяючи його на групи; аморфний характер аполітичного процесу сприяє тому, що позиції лідерів по питаннях міжнародних відносин визначені більш чітко, ніж по питанням внутрішньої політики; емоційні і експресивні аспекти політики часто переважають над процесами розв’язання проблем і визначення державної політики; домінуючим типом лідерства є харизматичний; політична система функціонує в основному без участі політичних брокерів [2, с.24-26]. Багато ознак „незахідного” політичного процесу, які виділяє Л.Пай, характерні і для України. Зокрема, це стосується лояльного ставлення до політичних лідерів. Українські громадяни часто занадто лояльно ставляться до помилок своїх обранців. Це сприяє зростанню особистісного ресурсу політиків, вони вдаються до дій, які при умові раціонально-прагматичного підходу з боку громадян до їх політики і дій, обов’язково мали викликати протести, падіння рейтингу, відставку, привели б до поразки цих політиків на чергових виборах тощо. Те, що на побутовому рівні викликає роздратування, небажання спілкуватись, бачитись з людьми - постійні конфлікти, вияснення стосунків, „обливання один одного брудом”, скарги один на одного і т.д. – на політичному рівні українці ставляться до таких дій „своїх” політиків досить терпимо. Хоча кількість людей, які готові миритись з такою поведінкою політиків скорочується. Ще одна схожість українського політичного процесу і політичного процесу в незахідних країн – це небезпечні політичні „ігри з майданом”, які можуть колись привести до справжньої революції. В Україні до „майданів” закликали всі ті, хто перебував в опозиції. Особливістю України є те, що не тільки опозиція виводила людей на

вулиці. До цього вдавалась і влада. Очевидно, влада робила це для того, щоб вкотре продемонструвати рівень підтримки народу, свою силу, здатність впливати, мобілізувати людей.

В Україні, як і в „незахідних” країнах, існують **серйозні відмінності** в політичних уподобаннях різних поколінь. Хоча, слід відмітити, що старше та середнє покоління українців значною мірою „продвинулось” в сторону ліберальної, соціал-демократичної ідеології за роки незалежності. Незважаючи, що в складі населення представники цих поколінь переважають, комуністи вже не отримують більшості голосів на виборах в парламент. Комуністів потіснили популісти-олігархи, соціальні обіцянки яких мало відрізняються від того, що обіцяють ліві сили. Загравання лідерів з народом, популістські гасла, намагання сподобатись всім групам населення – технології, які з успіхом використовуються в Україні. Очевидно, ці технології ще довго будуть використовуватись українськими політиками, оскільки у громадян відсутній імунітет проти них. Ще однією особливістю політичної культури українців є нездатність опиратись маніпуляціям, обману. Макіавеллі вважав, що політик може обманювати, якщо це йому вигідно. А ще він вважав, що є багато таких людей, які готові сприймати обман. Такі люди легко сприймають ту інформацію, яку дуже хочуть почути. Популізм українських політиків – є однією із форм політичного обману. Політики обіцяють те, чого зробити не зможуть ні за яких обставин. Соціальні обіцянки всіх політичних сил, які пройшли по результатам виборів в парламент, перевищували прогнозований бюджет країни. Поблажливе ставлення громадян до популізму формує у політиків почуття безвідповідальності за свідомий обман.

Відомо, що існує різноманітна мотивація обману. Для політика мотивом є влада, в свою чергу влада дає можливості багатьом політикам покращити своє матеріальне становище і т.п. Ще однією формою обману є імідж політика, що не відповідає його справжньому обличчю. У формуванні іміджу політика приймає участь велика кількість людей. Створений образ політика може бути далеким від його справжнього. Імідж створюються не тільки за допомогою вербальної комунікації, але і за допомогою невербальної – манера поведінки, вираз обличчя, одяг, міміка, жести. Здібний політик – це як здібний актор, що кожного разу вживається в нову роль, і на певний час стає іншою людиною. Однак, покидаючи сцену, він знову стає самим собою. Вивчаючи **ідеальний образ політика**, соціологи одночасно вивчають уподобання людей, їх уявлення про те, яким вони бачать політика. Успіх продажу іміджу під час виборчої компанії також опосередковано свідчить про політичну культуру громадян – їх розуміння політичної гри, вміння відрізнити правду від обману. Як визначають політичний обман? **Політичний обман** – це свідоме викривлення або приховування істини. Політичний обман може мати дуже негативні наслідки. Поширювати недостовірну інформацію тим, хто знаходиться при владі досить легко,

адже вони володіють великими адміністративними, інформаційними ресурсами. Часом політики виправдовують поширення неправди тим, що інтереси всіх врахувати не можна, от і потрібно якимось чином пом'якшувати суперечності в суспільстві. Ще одна особливість української політичної культури - персоніфікація влади. Хоча персоніфікація влади існує і в демократичних суспільствах, однак там громадяни мають уявлення і про програму політичної сили, яку очолює лідер. В Україні багато громадян очікує дива і рятівника, який вирішить всі існуючі проблеми і т.п. В українській політиці і в її сприйнятті громадянами занадто багато емоційних та експресивних аспектів політики. Вони, як і в будь-якій іншій державі, заважають розв'язувати проблеми суспільного життя.

Нині для значної частини громадян України характерна повна і безумовна відданість лідерам-харизматикам. Емоційне ставлення до таких політиків переважає раціонально-прагматичне. Деякі вчені помилково вважали, що час лідерів-харизматиків в західних та в пострадянські країнах минув. Останніми лідерами-харизматиками, на їх думку, в ХХ ст. були Ленін, Сталін, Гітлер. Наслідки їх правління є пересторогою для сучасних поколінь. Але події в Україні останніх років цей висновок заперечують. Разом з фанатичною вірою в певного політика (хоч і нетривалою) з'явився привид нового тоталітарного режиму. Це є свідченням того, що частина українського народу заражена вірусом вождізму. Перш за все це люди без вищої освіти, низько кваліфіковані працівники; представники нижчого класу, ті, хто не змогли адаптуватись до нових умов життя; ображені „на весь світ”; готові мстити, самі не знають кому; ждуть, що прийде месія і їх врятує, встановить соціальну справедливість. Їх вожді – політики-радикали, які обіцяють навести порядок, погрожують розправою своїм опонентам, справляють враження сильних і рішучих, готових на безкомпромісну боротьбу. Такі політики одночасно є радикалами, популістами і харизматиками. С. Московічі пише, що в психології натовпу вождь – це квадратура кола [3, с.408]. С. Московічі описує особливості психології натовпу – маси з пошаною оточують свого вождя. Навіть його ім'я вимовляється з повагою. Несамовито відбивають будь-яку атаку, будь-яку критику, направлену проти його персони. Навіть коли вожді суперечать самі собі і здійснюють злочин, натовп відмовляється вірити в це. Вони перекладають відповідальність за це на інших, наприклад, на оточення. Так вони зберігають бездоганним його образ, який вони створили. Ще однією ознакою є **задоволена слухняність**, яка часто дивує спостерігачів. Вона веде по підкорення рішенням і наказам, такому, що не потребує використання значної сили чи надмірного примушування [3, с.429].

Якось український журналіст звернувся до учасниці передачі, присвяченій прийняттю Закону України, який викликав у суспільстві гарячі дискусії, з проханням прокоментувати підтримку цього закону

одним із впливових політичних лідерів, яка відповіла: „Я не знаю суті закону, він мене не цікавить. Якщо політик, якому я довіряю, цей закон підтримує, значить він хороший”. На думку П.Бергера та Т.Лукмана, несамостійне мислення особливо віддається ідеологізованому впливу вищих ешелонів влади [4, с.21-23]. Несформованість громадянського суспільства проявляється у нас, як і в „незахідних” країнах в тому, що хоча кількість громадських організацій невпинно зростає, однак вони мало впливають на процеси прийняття політичних рішень, їх функціональна роль незначна.

Названі особливості політичної культури українського суспільства є схожими на ті, які притаманні незахідному суспільству. Але, звичайно, є і відмінності. **Особливостями політичної культури українського народу** є фрагментарність культури, політична пасивність, патерналізм тощо. Це ознаки недемократичної політичної культури.

Сполучені Штати Америки часто розглядають як певний еталон демократичності, як країну, в якій утвердилась демократична, громадянська політична країна. Незважаючи на існуючі проблеми (відсутність рівності можливостей, рівності результатів тощо) у США дійсно утвердилась демократична культура. У свій час А. де Токвіль детально розглянув умови та особливості формування демократії в „Новому світі”. В США за даними соціологічних досліджень, існує висока оцінка громадянами своєї потенційної впливовості при тому, що реальний вплив є більш низьким. Громадянин, не включений в політику постійно, але якщо необхідно, він здатний створювати політичні структури. Тобто, він потенційно активний. Живучи в умовах існування громадянської культури, окрема людина у більшій, чим в іншій ситуації, мірі схильна підтримувати на високому і постійному рівні політичні зв'язки, входити в якусь організацію і приймати участь в неформальних політичних дискусіях. Ці види діяльності не вказують на активну участь в суспільному процесі прийняття рішень, однак вони роблять таку участь більш ймовірною. Алмонд і Верба переконані, що якщо віра в політичні можливості людини час від часу не буде підкріплюватися, вона скоріш за все зникне [5, с.125, 127-128].

До структурних елементів політичної культури, крім установок, моделей поведінки, норм, відносять ще і цінності. Цінності відіграють роль мотиваторів поведінки. Вони, як і норми, регулюють її. Важливе значення мають **цінності порядку**. Прийняття цих цінностей в демократичних розвинутих країнах сприяють збереженню політичної стабільності та сталому розвитку. Порядок, стабільність порушуються, коли недотримуються права громадян. У демократичному суспільстві громадяни дбають про свої права, вони їх знають і вміють захищати. Демократія є не раз і назавжди встановленим політичним режимом, демократія – це процес.

За твердженням Дебора Стоуна, права глибоко укорінені в політичній культурі американського народу [6, с.251]. Цього не можна

сказати про український народ. В Україні прийнято нарікати на низьку правосвідомість. Правосвідомість, в Політологічному енциклопедичному словнику, визначається як форма суспільної свідомості, що поєднує систему поглядів, ідей, теорій і уявлень, які характеризують ставлення різних верств до правової системи. В правосвідомості виділяють світоглядну, психологічну та поведінкову сторону [7, с.535]. Боротись за права, відстоювати їх будуть ті громадяни, для яких права виступають цінністю, ті, які знають як можна їх захистити. Однак, в українців існує негативний досвід у сфері захисту прав. Це стосується порушення конституційного права на своєчасне і в повному обсязі отримання заробітної плати, дотримання трудових прав, які визначені трудовим законодавством, прав щодо власності, час від часу в більшій чи меншій мірі порушується право на вільне волевиявлення і т.д. Ситуацій, що потребують правової оцінки, нині не менше ніж при авторитарному режимові, хоча вони інші. Дебора Стоун вважає, що права є одним із способів керувати зв'язками та координувати індивідуальну поведінку для досягнення колективних цілей [6, с.251]

Отже, тих, хто звертались до різних установ, органів з метою добитися розв'язання особистих проблем, меншість. І хоча в 2005 році зросла кількість тих, хто зверталися щодо розв'язання особистих проблем, але зросла і кількість людей, що отримали негативний досвід (на 1,7 % зросла кількість тих, хто звертались до суду безрезультатно в 2005 р. порівняно з 2002 р., до адвоката - збільшилась відповідно на 0,4 %, до місцевої адміністрації - на 5,8%). Більше позитивного досвіду набули на 0,4% тих, хто звертались до суду в 2005 р. порівняно з 2002 р., до місцевої адміністрації відповідно – 1,5%. А от отримало допомогу він адвоката в 2005 р. порівняно з 2002 р. на 0,1% менше громадян. Порівняння показує, що, на жаль, кількість розчарованих в можливостях добитися справедливості не зменшується, а зростає. Однак, незважаючи на це, з'являється більше бажаючих боротись за свої права. Це є позитивною тенденцією. Вона свідчить про формування правової свідомості громадян та демократичної політичної культури. Крім цінностей порядку, існують ще цінності розвитку, рівності, свободи. Визначення того, які саме цінності переважають, дозволяє зрозуміти характер політичної культури. Протягом останніх десятиріч відбуваються поступові зміни політичної культури. Реформування політичної системи впливають на політичну культуру громадян України. Прискорити процес демократичних змін у політичній культурі можна за допомогою підвищення рівня залучення громадян до процесу прийняття рішень. Це сприятиме зростанню відповідальності не тільки влади, але і громадян. Тільки тоді, коли така участь у процесі прийняття рішень (хоча б на місцевому рівні), стане звичним явищем, можна бути говорити про демократичну політичну культуру як реальність.

Висновки

1. Політична культура суттєво впливає на характер політичного режиму.

2. Труднощі із становленням розвиненої, консолідованої демократії в Україні певною мірою пояснюються несформованістю демократичної політичної культури.

3. На політичну поведінку громадян сучасної України впливають політичні орієнтації, зразки поведінки, стереотипи, що сформувались раніше.

4. Залучення громадян до процесу прийняття рішень буде сприяти формуванню демократичної культури.

Перспективи подальших досліджень: подальшого розгляду потребують питання формування демократичної культури в Україні.

Джерела

1. Даймонд Л. Консолідація демократії і політична культура // Демократія: Антологія / Упоряд. О. Проценко. – К.: Смолоскип, 2005. – С. 882 – 942. („Політичні цінності”. Вип. 1).

2. Политические системы и политические культуры Востока / под ред. Профессора А.Д. Воскресенского. – 2-е изд. Перераб. И доп. – М.: АСТ; Восток-Запад, 2007. – 829 с.

3. Психология и психоанализ власти. Т.2. Хрестоматия. – Самара. Издательский Дом „БАХРАХ”. – 1999. – 576 с.

4. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. – М.: Наука, 1995.- 234 с.

5. Алмонд Г.А., Верба С. Гражданская культура и стабильная демократия // Полис. – 1992. - № 4. – С.122-134.

6. Стоун Дебора Парадокс політики. Мистецтво вироблення політичних рішень. Видання 2-е. Переробл. Та доповн. – К., Видавничий дім „Альтернатива”, 2001. – 304 с.

7. Політологічний енциклопедичний словник/ Упорядник В.П.Горбатенко; За ред. Ю.С.Шемшученка, В.Д.Бабкіна, В.П.Горбатенка. – 2-е вид., доп. і перероб. – К.: Генеза, 2004. – 736 с.

8. Паніна Н. Українське суспільство 1994-2005: соціологічний моніторинг. К.: Інститут соціології НАН України, Фонд „демократичні ініціативи”, 2005. – 160 с.

Стаття надійшла 20.12.09 р.